

*Дроздовський Д. І.,
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України*

ДИСКУРС ГЛОБАЛІЗМУ В БРИТАНСЬКОМУ ПОСТПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ РОМАНІ

Анотація. У статті проаналізовано особливості глобалізму та планетарного мислення (образ «громадянина світу»), представлені в британському постпостмодерністському романі. Розкрито специфіку репрезентації та розвитку в новому культурно-історичному періоді таких ключових для постмодернізму концептів, як фронтірність і фрагмент. Сформульовано нові, порівняно з постмодернізмом, антропологічні підходи щодо зображення людини та її зв'язків із довкіллям, наголошено на енвайронменталістських настановах постпостмодерністського роману у Великій Британії. На матеріалі роману «Хмарний атлас» Д. Мітчелла досліджено стратегії конструювання універсального художнього простору, який не має географічних, національних, расових і часових маркерів. Визначено принципи символічного представлення хронотопу, що відповідає авторським настановам на конструювання наднаціонального простору в широкій динаміці змін історичних процесів. Наголошено на мотиві відповідальності персонажів за власні вчинки, кожен з яких може мати непередбачувані наслідки. Звернено увагу на реактуалізацію в дискурсі британського постпостмодерністського роману філософських (антропологічних) ідей І. Канта в аспекті складності пізнання іншого та розуміння незмінності природи на відміну від світу людини. Окреслено жанрову природу британського постпостмодерністського роману як особливого літературного явища, в якому відбувається взаємодія між фактологічною основою та інтерпретаційними настановами авторів, реалізованими у площині альтернативної історії (дійсність зображено в режимі «якби», як у романі «Вовча зала» Г. Ментел). Визначено комплекс ключових проблемно-тематичних вузлів і світоглядних пропозицій, властивих сучасному роману Великої Британії (непрогнозованість майбутнього, неминучість зіткнення людини й ідеології та дискурсів влади, формування економічної системи як системи контролю більшості меншістю та ін.), які актуалізують ансамбль морально-етичних питань, розв'язання яких можливе з позиції глобалістського сприйняття дійсності як цілісного явища, розгорнутого в часі й просторі.

Ключові слова: постпостмодернізм, постмодернізм, глобалізм, громадянин світу, сучасний британський роман, екологічна свідомість.

Постановка проблеми. Окреслення філософської, жанрової та наративної природи постпостмодерністських текстів (зокрема романів) неможливе без аналізу попередніх культурно-історичних періодів – зокрема модернізму й постмодернізму – як субстрату, на якому стало можливим формування постпостмодернізму. Так, мультикультуралізм трансформується у транскультуралізм (ідеться не просто про диспозицію *Інших*

як представників певної соціокультурної спільноти, а й трансферність знань, досвіду, уявлень про світ, релігійних вірувань в одному, новосформованому просторі, наприклад, Лондона чи інших географічних і топографічних локусів); фрагмент стає чинником гетерогенності постпостмодерністського роману в аспекті репрезентації хронотопу, проте сукупність усіх фрагментів (наративних історій) визначає можливість телеології «вищого ґатунку»: уявлення про «вищий детермінізм» впливає на перебіг подій, які з точки зору окремого часу видаються випадковими, проте з ширшої часової дистанції постають частинами загального плану та ін. Зрештою, ідея фронтірності в постпостмодерністському романі підкреслює не стільки іманентно властивий цьому поняттю концепт «межі», скільки саме перехід задля пошуку «вищого смислу буття», нових сенсів, пізнання яких є неможливим у фізичній реальності персонажів. Зазначені риси в загальному плані визначають траєкторію змін, притаманних британському постпостмодерністському роману, зокрема творам Д. Мітчелла, С. Вотерс, А. Форни та А. Ворнера та ін., детермінуючи розгортання в постпостмодернізмі дискурсу глобалізму. Під цим поняттям розуміємо світоглядну настанову авторів на формування нового типу світогляду персонажа, який є громадянином світу. Ідеться про окреслення проблемних копуляцій між природою й людиною в аспекті негативних наслідків технологічних змін, нерозуміння сутності природних процесів та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У постпостмодерністському романі Великої Британії актуалізовано проблематику, що вперше у площині філософських пропозицій була представлена в німецькій класичній філософській парадигмі, зокрема у трактатах І. Канта. Так, на думку І. Козловського, «кантівська позиція передбачала вивчення людини як частини природи і цим аспектом він успішно займався у своєму курсі з фізичної географії, де, як відомо, є цілий розділ, присвячений фізичній антропології» [2, с. 70]. Дослідник антропологічних підходів І. Канта наголошує на тому, що «Кант навіть вважав, що пізнання інших є справою значно складнішою, ніж самопізнання» [2, с. 77]. Дослідник цитує слова Канта, що людина має справу «ще з більшими труднощами, коли намагається скласти уявлення про інших, з ким спілкується» (цитовано за статтю І. Козловського, в якій маємо відсилання до праці Kant I. Anthropologie in pragmatischer Hinsicht (Kant: AA VII, с. 121)). Згаданий аспект проблематичного пізнання Іншого належить до ключових із-поміж проблем і мотивів, репрезентованих у постпостмодерністському романі Великої Британії. У «Хмарному атласі» Д. Мітчелла віднайдені листи та щоденники дають змогу здійснити пізнання інших людей, чий життя

віддалені в часі від персонажів, яким трапляються артефакти з минулого. Наголошено на тому, що маємо дві інтерпретаційні моделі людського життя: офіційна та неофіційна. Листи й щоденники розкривають саме другу лінію, виявляючи складність розуміння Іншого. «Кант зазначав, що обставини людського існування можуть змінюватися – під тиском зовнішніх чинників або внаслідок авантюристичності життєвих колізій, що їх людина створила сама своїми вчинками, або коли її зненацька захоплює вир подій. Але чи змінює це загальний контекст пізнання себе та інших? Кантівська відповідь – ні. У разі участі людини в різних колізіях, пригодах, коли їй здається, що вона змінила і контролює нові життєві обставини, що саме їй вдалося стати творцем свого майбутнього, вона знову стикається з тією самою проблемою – неможливістю передбачити наслідки своєї активності, спрогнозувати перебіг подій, ініціатором яких була саме вона» [2, с. 77].

Наведені міркування визначають епістемологічне ядро роману «Хмарний атлас», в якому наголошено на тому, що кожен вчинок персонажів може мати наслідки, спрогнозувати які неможливо, принаймні якщо виходити з позиції часу тут-і-тепер. Накрапляння на листи Фробішера чи щоденник Адама Юінга видається випадковістю, яка, проте, змінює життєві долі персонажів. Розслідування Луїзи Рей, зрештою, й спрямоване на те, що унеможливити негативні для природи наслідки діяльності компанії в Каліфорнії, проте її прагнення дошукатися правди є елементом у загальній лінії правдошукацтва й правдоборства, представлений у романі як чинник руйнування політики творення симулякрів, за якими сховано принципи тотального контролю й влади над людством. У такому разі кантіанські погляди на антропологію особливо актуальні нині в контексті вивчення філософських питань, порушених у річищі британського постпостмодерністського роману.

Важливим у цьому разі є ще один аспект кантівського вчення, на який звертає увагу В. Козловський: «Кант формулює основну ідею прагматично зорієнтованої антропології таким чином: «Вивчення людини як громадянина світу» (тут цитовано Kant I. Anthropologie in pragmatischer Hinsicht / Kant: AA VII, с. 119 – Д.Д.). У цьому контексті він протиставляє егоїстичне і космополітичне ставлення людини до світу (тут цитовано Kant I. Anthropologie in pragmatischer Hinsicht / Kant: AA VII, с. 119 – Д.Д.). Варто зазначити, що у своїй антропології він тлумачить егоїзм не як хибну і вкрай обмежену позицію, якої людина має позбутися, а як певний персональний кут зору на світ, без якого вона не здатна піднятися на інший щабель розуміння себе й світу – космополітичний» [2, с. 77]. Концепт «громадянин світу» актуалізований у статті «David Mitchell: Global Novelist of the Twenty-First Century» Б. Фінні у виданні «The contemporary British novel since 2000». Множинність географічних просторів, задіяних у романі, належність персонажів до оазних етносів і рас – усе це прагне створити ідентичність громадянина світу як ідентичність майбутнього, без якого неможливо сформувати нового ставлення людини до наслідків своєї діяльності, що можуть призводити до катастроф у різних частинах планети.

У нещодавно опублікованій монографії «Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронт-тир) української дослідниці зазначених періодів І. Кропивко представлено розгляд постмодернізму й модернізму в аспекті виявлення відмінностей між двома напрямками (які водночас

доцільно визнати й періодами) в історії літератур. Такий аналіз представлено, зокрема, в четвертому розділі «Фрагментарність постмодерної прози».

Окремі положення, які висуває дослідниця, підсумовують численні дискусії про різні постмодернізми (що цілком справедливо), виявляючи епістемологічну сутність цього явища. Так, І. Кропивко має рацію, зауважуючи, що «нонселєктивність як урівноваження в правах різних компонентів», «об'єднання їх у межах літературної гри (літературне поле як карнавальний майдан), «створення ситуації карнавального надлишку як елементу святковості (помноження значень, амбівалентність смислу» [3, с. 359]. Крім того, важливим є теоретичне узагальнення про те, що «виявом карнавального підходу до фрагменту як концепту стало постструктуралістське розуміння світу як такого, що складається не з фактів і явищ, придатних для причинно-наслідкового осмислення, а зі знаків-фрагментів, що відсилають до інших знаків» [3, с. 359]. Напевно, в цьому пасажі правильним було б уживання «причиново-наслідкового мислення», оскільки слово «причинне» в українській мові має інше тлумачення. Водночас наведена думка важлива, бо в ній схарактеризовано ті аспекти відмінностей постмодернізму від модернізму, що реактуалізовані уже в постмодернізмі. Персонажі британських постпостмодерністських романів виявляють причиново-наслідкові закономірності в навколишній дійсності. Це вдається або тому, що персонажі мають особливий фак, який допомагає глибшому сприйняттю зовнішніх процесів у поведінці людини (Генрі в «Суботі» І. Мак'юена), або ж є носіями специфічного типу мислення (Кристофер має синдром Аспергера в «Дивному випадку з собакою вночі» М. Геддона), або ж наділені особливою аналітичністю сприйняття й підмічають нюанси в поведінці інших (Джон в «Угамуйте мене» М.Дж. Гайленд), або ж сам оповідач схильний до символічно-алегоричного сприйняття художньої дійсності, різні фрагменти якої є випадковими лише на власному часовому відрізьку, проте з більшої часової дистанції та перспективи вони визначають загальну лінію розвитку цивілізацію й людського духу, причому останнє поняття варто розуміти в гегельвському сенсі («Хмарний атлас» Д. Мітчелла). У статті «Aminatta Forna: Truth, Trauma, Memory» в теоретичній британській праці «The Contemporary British Novel Since 2000» (Единбург, 2017). Автори статті зауважують, що третій роман британської письменниці «The Hired Man» («Позичений чоловік», 2013) репрезентує історію, базовану на реальному досвіді авторки (ідеться про події на Балканах) [6, с. 199], а також «проблемні історії знедолених регіонів Африки та Європи» [6, с. 199]. Автор створює історичні романи, в яких «минуле живе в сьогоденні, впливаючи на сприйняття простору і часу» [6, с. 200]. У романі «Ancestor Stone» («Каміння прашурів», 2006) ідеться про репрезентацію історій, які «фіксує Ебі» [6, с. 202]. Не можна повністю «покладатися на них <...>», але вони містять невикривлену правду, в якій вона (Ебі – Д.Д.) знаходить затишок» [6, с. 202]. Постпостмодерністські наративи містять різні погляди на ту саму подію, містять вигадку й факти, яким можна довіряти або не довіряти, вони розвивають постмодерністську тенденцію, пов'язану з множенням правди, проте це не заперечує прагнення персонажів через біль і страждання дійти справжньої сутності речей. Зазначена стратегія представлена у творах І. Мак'юена, А. Ворнера, Д. Мітчелла, А. Форми та інших сучасних британських письменників і письменниць.

Мета статті – схарактеризувати глобалізм як чинник постпостмодерністського художнього світу, важливий проблемно-тематичний комплекс сучасних британських романів, виявивши світоглядно-філософську природу цього явища.

Виклад основного матеріалу. Однією зі стратегій, яку обирають британські автори романів, написаних після 2000 р., є зображення універсального художнього простору, який не має конкретної часової або географічної детермінації. У такому разі доцільно окреслити стратегію міфологізації й символізації в конструюванні хронотопу сучасних британських романів, написання яких припадає на період постпостмодернізму. Зазначена тенденція властива авторам, які, на думку британських теоретиків літератури, визначають магістральну лінію постпостмодерністського роману Великої Британії, зокрема це представлено в компендіумі «The contemporary British novel since 2000» [6]. Універсалізація часу й простору досягається або створенням такого середовища, яке складно ідентифікувати або співвіднести з певним реальним географічним простором, як у романі «Morvern Callar» (1995) А. Ворнера, або ж ідеться про зображення життєвих колізій персонажів на широкому історичному тлі (тобто в лінії діахронічного розвитку цивілізації) та в різних регіонах планети (США, Європа, Азія), як у романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла. А. Раєч у статті «Alan Warner: Timeless Reality» зауважує, що роман «Morvern Callar» починається описом шотландського західного узбережного порту й залізниці в Обані, проте місто, ландшафти навколо нього і його загальний етос впізнавані не одразу. Замість того, щоб наслідувати документальний реалізм, А. Ворнер насичує свій роман покликаннями до теперішнього часу і простору у світі вигаданих безчасових ідентичностей і відносин» [6, с. 88].

У будь-якому разі однією з рис британського постпостмодерністського роману є «планетарність» зображення, універсалізм і глобалізм. Останнє поняття представлено в зазначеному Единбурзькому компендіумі. Під глобалізмом розуміємо зображення проблем, властивих представникам різних географічних регіонів і етносів, як у Д. Мітчелла. Крім того, ще однією важливою рисою універсалізму є намагання авторів символізувати описувані проблеми, причому символізація досягається шляхом уведення до роману мотивів, пов'язаних із надприродною дійсністю. Ідеться або про зображення феноменів, які не вписуються в межі фізичних параметрів і є тими об'єктами, що, долаючи час і простір, виконують функцію збереження пам'яті про сутність людського, тобто про те прекрасне, що визначає ціннісний вимір персонажів (секстет «Хмарний атлас» в однойменному романі), або про безпосереднє втручання надприродних сил у життя, причому доцільно говорити як про справді надприродне, так і удавано надприродне, що постає результатом пережитих травм і є наслідком травмування психіки персонажів, як у романі «Маленький незнайомиць» С. Вотерс. Ідеться не конкретно про привидів і полтергейст, а про специфічну інтерпретацію дійсності, коли персонажі вірять, що дивні події стаються внаслідок втручання вищих потойбічних сил, а не є маніпуляцією когось із тих, хто належить до світу живих. Травми психіки й детермінують відчуття «неодновимірності» в реальності, що оточує персонажів. Така неодномірність часто є результатом свідомого маніпулювання кимось з оточення, проте загалом персонажам постпостмодерністських британських романів властива символізація дійсності та шукання в царині сенсів, які перебувають за межею фізичної дійсності.

Лише таке уявлення про надприродну телеологію життя позбавляє персонажів відчуття приреченості, а їх вчинки набувають значущості з огляду на широку часову перспективу. Те, що є випадковим у конкретно взятому часовому відрізку, набуває сенсу з ширшої перспективи, зміцнюючи персонажів у тому, що життя підпорядковане «вищому розуму» й не є серією випадкових учинків та подій.

Глобалізм, репрезентований мотивом протистояння інститутів влади волі окремих індивідів у «Хмарному атласі», суголосний романам, відділеним від Великої Британії літературних регіонів. Так, у романі «Уся кров» (1964 р.) перуанського письменника Хосе Марії Аргедаса. Важливо, що уже в романах латиноамериканських письменників др. пол. XX ст. набуває значущості мотив збереження власного коріння у зв'язку з новим видом колоніалізму, здійсненого транснаціональними компаніями. Як зауважує І. Оржицький, «Уся кров» – «це перший справді епічний твір у перуанській літературі. При збереженні основних опозицій (індіанці – білі, С'єрра – Коста) в ньому з'являється й нове, глобальне протистояння: Перу – імперіалізм. Подієву основу роману становлять стремління транснаціональної компанії приборати до рук шахти в С'єррі та спроби протистояти цьому патріотично настроєного промисловця Ферміна Арагона. І тут письменник розгортає свою основну тезу: в сучасному світі його батьківщина може вистояти, коли буде спиратися на автохтонну морально-духовну основу» [4, с. 108]. Процес збереження основи цивілізації набуває ключового звучання в «Хмарному атласі», де йдеться про формування таких інститутів влади, які нагадують транснаціональні корпорації, принаймні в аспекті утвердження власної влади. Мультикультуралістський дискурс, що припав на кінець постмодернізму в британській літературі, в постпостмодернізмі заміщується новим типом антиколоніального зображення подій і ситуацій, пов'язаних із боротьбою окремих пасіонарних індивідуальностей проти дискурсу влади, орієнтованого на встановлення тотального контролю над особистістю. У процесі боротьби й виявляється можливість усвідомити «вищі сенси», тобто вийти на якісно інший рівень в осмисленні власного місця у світі, усвідомити важливість боротьби, яка має значення не лише для часу, в якому живуть персонажі (Луїза Рей чи Сонмі), а й для майбутнього. У цьому позначено ще один вияв глобалістського спрямування сучасних британських романів. Глобалізм передбачає мотив відповідальності за соціально-політичні, екологічні та інші процеси, які формуються тут-і-тепер кожним індивідом. Енвайронменталістський і антиконсюмеристський мотиви визначають ансамбль пересторог, репрезентований у постпостмодерністському романі Великої Британії.

Важливою категорією, що визначає епістемологію постпостмодернізму в британських романах, є категорія часу і простору. І. Кропивко зауважує: «Чинники постмодерністської фрагментарності в літературі вбачаємо у фрагментованій і фантазматичній природі постсучасного культурного світу, у відмінності концепцій часу і простору в модерні й постмодерні. У модерні домінує об'єктивний лінійний час, що фіксує зміни в просторі. Постмодерний час – постапокаліптичний, зупинений (кінець історії, за Ф. Фукуямою), існує як момент, ситуація тут-і-тепер. Людина, зміщена зі своєї упривілейованої позиції, перебуває в просторі без здатності піднятися над ним за допомогою часового дистанціювання. Простір осягається одномо-

ментно й суб'єктивно та розбитий на уламки-фрагменти, кожен з яких перебуває в межах погляду особи, що позиціонується як смислонадавчий центри виключно щодо себе» [3, с. 362–363]. Зазначена думка містить важливі теоретичні узагальнення, проте також і тези, з якими складно погодитися. Передусім викликає заперечення теза про «об'єктивний лінійний час» у модерні з огляду на твори Дж. Джойса, В. Вулф та інших європейських і американських авторів поч. ХХ століття, чия творчість репрезентує ключові аспекти світосприйняття людини Модерну. Саме в модерністських романах зазначених авторів ідеться про «ситуації тут-і-тепер», що позначають особливості модерністського художнього часопростору й світосприйняття загалом. Ситуація з Мадленкою в романі «У пошуках втраченого часу» М. Пруста – приклад наведеної тези, яка показує помилковість суджень І. Кропивко. Щодо тлумачення часу і простору в постмодернізмі, то твердження видається коректним і має свій розвиток у постпостмодерністському романі, в якому «погляд особи, в межах якого існує смислонадавчий центр відносно себе» (твердження І. Кропивко потребує тут стилістичного редагування, зокрема слова «виключно») стає важливим на загальній осі розвитку подій, що хоча і складаються з фрагментів, проте «смислонадавчі центри» в погляді кожного персонажа формують загальну телеологію оповіді. Під останнім поняттям маю на увазі, що історія розвитку цивілізації, наприклад, у романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла має смисл, «великий сенс», визначений усіма вчинками усіх персонажів. Долі усіх героїв роману, що складається з 6 фрагментованих нарративів (фрагментація має місце і всередині цих 6 нарративів), підпорядковані ідеї утвердження справжньої свободи й реальності, позбавленої імітат-дійсності, симулякрів, що в романі є чинником імплементації ідеології споживацтва й чинником контролю. І. Кропивко має рацію, зауважуючи, що «концептуальність фрагмента для постмодернізму пов'язана з розумінням постмодерну як епохи вичерпаності, коли все вже було сказано й письменникам залишається виключно повторювати й цитувати» [3, с. 361]. Проте постпостмодерністський фрагмент реалізує не стільки настанову на вичерпність, скільки нерозуміння цінності кожної історії, кожного «малого голосу», оскільки травми виникають під час осяння, яке персонажі переживають у момент зіткнення з дійсністю. Такий конфлікт детермінований відмінністю між ідеальними поглядами персонажів, що базуються на уявленнях про справедливість і добро, й тим, як функціонує світ, в якому наявні структури влади, що продукують ідеології для контролю меншістю більшої. І. Кропивко пише про гіпертрофію споживацтва як маркер постмодернізму, що справедливо і водночас представлено у вигляді проблемно-мотивного комплексу в сучасних (постпостмодерністських) британських романах.

Висновки. Світогляд постпостмодерністського персонажа орієнтований на врахування негативного досвіду минулого, усвідомлення неможливості достеменно прорахувати можливі наслідки учинків, складність пізнання іншого, що регламентує неможливість механізації світу у власному уявленні, а отже, це визначає спектр потенційних загроз для людства, носієм яких є кожен індивід. Постпостмодерністський роман у Великій

Британії після 2000 р. розвиває тенденції, властиві постмодернізму, зокрема в аспекті проблем мультикультуралізму, уявлення про фрагмент і фронтірність, водночас доповнюючи їх новими аспектами або ж концептуальними положеннями.

Література:

1. Бовсунівська Т.В. Теорія роману : навч. посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет». 2017. 448 с.
2. Козловський В. Моделі реконструкції кантівської антропології. *Могілянські історико-філософські студії*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могілянська академія». 2008. С. 39–105.
3. Кропивко І. Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтір) : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. 2019. 524 с.
4. Оржицький І. Етно-національна й культурна своєрідність літературного процесу в країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20-х – 80-х роках ХХ століття. Харків : Майдан. 2016. 353 с.
5. Mitchell D. *Cloud Atlas*. London : Random House. 2004. 528 p.
6. *The contemporary British novel since 2000* / edited by James Acheson. Edinburgh : Edinburgh University Press. 2017. 214 p.

Drozdovskiy D. The discourse of globalism in the British post-postmodern novel

Summary. In the paper, the author has analyzed the features of globalism and planetary thinking (the image of the “citizen of the world”) constructed in the British post-postmodern novels. The specificity of representation and development in the new cultural and historical period of such key concepts for postmodernism as frontality and fragment have been discussed. New anthropological approaches to the image of a human being and connections with the environment have been formulated, compared to postmodernism. Taking into account D. Mitchell’s “Cloud Atlas”, I have explored the strategies for constructing a universal space that lacks geographical, national, racial, and temporal markers. The principles of symbolic representation of the chronotope corresponding to the author’s instructions for the construction of a supranational space in the wide dynamics of changes of historical processes are determined. It is emphasized the responsibility of the characters for their own actions, each of which can have unforeseen consequences. Attention is drawn to the actualization in the discourse of the British post-postmodern novel of philosophical (anthropological) ideas of I. Kant in the aspect of the complexity of understanding of the Other and discussing the immutability of nature unlike the human world. The genre essence of the British post-postmodern novel as a literary phenomenon, in which the interaction between the factual basis and the interpretative directions of the authors are exploited as the alternative history (the reality in the “if” mode), has been outlined. The unit of key thematic proposals inherent in the contemporary novel (unpredictable future, inevitable collision of human beings and ideology/discourses of power, formation of economic system as a system of control, etc.) have been identified. The findings actualize the ensembles of problems that can be solved from the standpoint of a global/globalist perception of reality as a holistic phenomenon unfolded in time and space.

Key words: post-postmodernism, postmodernism, globalism, citizen of the world, contemporary British novel, environmental consciousness.